

REFERAT

LUDWIK SAWICKI (Warszawa)

BADANIA W ZAKRESIE STARSZEJ EPOKI KAMIENIA W POLSCE W LATACH 1947—1954

Pierwsze lata okresu powojennego to lata intensywnej odbudowy zniszczonych przez okupanta hitlerowskiego dróg, wsi, miast oraz wszelkich warsztatów pracy, w tym również zakładów naukowo-badawczych i wyższych uczelni. To było przyczyną, że dopiero w 1947 r. autor mógł podjąć badanie stanowisk paleolitycznych. Podjął je z ramienia Państwowego Muzeum Archeologicznego, które zgodnie ze swym statutem spełniało wówczas rolę centralnego instytutu archeologicznego, planującego, koordynującego i prowadzącego prace badawcze na terenie Polski (3)*. Badania podjęte w 1947 r. autor kontynuował z ramienia tegoż Muzeum w latach 1948 i 1949. Przedmiotem ich były stanowiska lessowe Zwierzyniec I i II, stanowiska jaskiniowe w miejscowości Strzegowa, pow. olkuski, oraz stanowiska Góra Puławska, pow. kozienicki — w utworach tarasu erozyjno-akumulacyjnego pra-Wisły (4—11).

W 1950 r. został powołany do życia Zakład Prehistorii Czwartorzędu. Jego kierunek geologiczny zdecydował o włączeniu go do Muzeum Ziemi (4, 6, 10) — instytucji prowadzącej badania w zakresie nauk o Ziemi. Projektowane początkowo utworzenie instytutu prehistorii czwartorzędu nie mogło być zrealizowane wobec zupełnego braku pracowników naukowych przygotowanych do pracy badawczej w dziedzinie zagadnień paleolitu. Istniejące bowiem przed wojną na czterech uniwersytetach katedry archeologii przygotowywały studiujących archeologię jako przedmiot główny do pracy w zakresie epok młodszych, przeważnie brązu i żelaza. Utworzenie Zakładu było przeto poważnym osiągnięciem organizacyjnym, otwierającym możliwości wyrównania wysoce niedostatecznej znajomości naszego paleolitu a zarazem wyrównania naszego zapóź-

* Liczby w nawiasach oznaczają nr kolejny pozycji bibliograficznych podanych na końcu referatu. *Uw. Red.*

nienia w dziedzinie badań nad zagadnieniami czasu i warunków przebiegu procesu rozwoju kultury człowieka kopalnego.

Zgodnie z tym Zakład działalność swoją podjął na podstawie opracowanego przez autora w 1949 r. planu 6-letniego (1950—1955), którego wytycznymi były następujące zadania:

1. Praca badawcza terenowa.
2. Publikacja materiałów paleolitycznych z okresu międzywojennego oraz wyników badań terenowych bieżących.
3. Praca organizacyjna wewnętrzna.
4. Szkolenie nowych sił w zakresie starszej epoki kamienia, uzupełniające uniwersyteckie studia archeologii (posiedzenia naukowe, praktyka terenowa i kameralna).
5. Realizacja zainicjowanej przez dra J. Filipa, profesora archeologii na Uniwersytecie Karola w Pradze, oraz Czechosłowacki Instytut Archeologiczny ścisłej współpracy naukowej i badawczej (2) z odpowiednimi zakładami zagranicznymi, przede wszystkim zaś Związku Radzieckiego i państw demokracji ludowej.

Z wyjątkiem ostatniego postulatu, którego realizacja w całej pełni wymagała współdziałania powołanych władz, zadania objęte punktami 1—4 były konsekwentnie realizowane w zakresie możliwości organizacyjno-budżetowych i personalnych, jakimi w tym czasie dysponował Zakład.

Wysunięcie na plan pierwszy prac badawczych terenowych jako szczególnie ważnego zadania Zakładu, wynikało z pilnej potrzeby wydatnego pomnożenia liczby poprawnie zbadanych stanowisk paleolitycznych różnego wieku i różnego typu, przede wszystkim zaś jaskiniowych i lessowych. Zawartość bowiem kulturowa tych stanowisk ma podstawowe znaczenie dla ustalenia wytycznych badawczych, obejmujących całość kształt wielostronnego zagadnienia naszego paleolitu. Istniejące materiały paleolityczne pochodzą głównie z badań dawnych i ich dokumentacja jest przeważnie błędna (4). Pochodzą one z 9 stanowisk jaskiniowych, których namuliska były przedmiotem badań G. Ossowskiego i J. Zawiszy w latach 1871—1886, W. Kuźniara (geologa) w 1910 r., L. Kozłowskiego w 1918 r. i S. Krukowskiego w latach 1918—1919, 1927 i 1936, oraz 5 stanowisk lessowych, zbadanych tylko częściowo w różnym czasie — w latach 1908—1939, przez W. Kuźniara (2 stanowiska) i S. Krukowskiego (3 stanowiska).

Materiały uzyskane w wyniku tych badań, jako obciążone poważnymi błędami w oznaczaniu warunków ich występowania, ich stratygrafii i charakteru złoża oraz jako pochodzące z nielicznych stanowisk różnych pod względem wieku i przynależności kulturowej, nie dają podstawy do podjęcia nawet próby rekonstrukcji przebiegu procesu rozwoju kultury człowieka kopalnego na terenie Polski. Jest to materiał fragmentaryczny,

który może być wykorzystany w przyszłości w opracowaniach syntetycznych, opartych na wynikach poprawnie przeprowadzonych badań większej liczby stanowisk paleolitycznych.

Prowadzone przez autora prace terenowe i kameralne są nastawione wyłącznie, podobnie jak w okresie międzywojennym, na zagadnienia chronologiczne. Mają one na celu dokładne oznaczenie wieku geologicznego zawartości kulturowej badanych stanowisk jako podstawy datowania kolejnych etapów rozwoju człowieka kopalnego, jego kultury materialnej i duchowej oraz poznania ważnego czynnika tego rozwoju — warunków przyrodniczych. W toku prac wykopaliskowo-badawczych oraz przy opracowywaniu i interpretacji całości uzyskanych wyników stosowana jest metoda kompleksyjna: różnych, wzajemnie uzupełniających się kryteriów z zakresu nauk geologicznych, odpowiednio do ujawnionych faktów i związanych z nimi zagadnień.

Szeroki zakres prac badawczych, które nie ograniczają się do ustalenia stratygrafii utworów występujących na stanowiskach paleolitycznych, lecz obejmują również tereny przyległe, przyczynia się w sposób wydatny do pogłębienia znajomości czwartorzędu, w szczególności zaś do wyjaśnienia podstawowych zagadnień naszego plejstocenu: ilości i zasięgów zlodowaceń oraz stratygrafii i wieku utworów plejstocenijskich.

Licząc się z faktem istnienia poważnych luk w naszej znajomości prehistorii czwartorzędu, wymagających wypełnienia konkretną treścią, wytyczne działalności naukowo-badawczej Zakładu są następujące:

1. Planowe i systematyczne badania stanowisk paleolitycznych lessowych i jaskiniowych.
2. Badania poszukiwawcze stanowisk epipaleolitycznych (kultury rybackiej) na terenach torfowych.
3. Wznowienie badań stanowisk wydmych (paleolitu niżowego i epipaleolitycznych).

Badania tych stanowisk to jedyna droga pozyskania należycie udokumentowanych materiałów dotyczących: 1) zagadnień chronologicznych paleolitu i przyrodniczych warunków tego okresu (klimatu, flory i fauny) oraz zagadnień kulturowych: charakteru zawartości kulturowej i stratygrafii stanowisk paleolitycznych różnego wieku, stosunku poszczególnych faz rozwojowych naszego paleolitu (związków kulturowych, pokrewieństw) do paleolitu krajów sąsiednich i zachodnio-europejskiego oraz roli polskiego obszaru paleolitycznego w rozwoju paleolitu europejskiego.

Z początkiem 1954 r. Zakład Prehistorii Czwartorzędu został przejęty przez Polską Akademię Nauk i jako Zakład Paleolitu włączony do utworzonego w tym czasie Instytutu Historii Kultury Materialnej.

Wobec braku w ogóle pracowników naukowych mogących prowadzić samodzielnie badania stanowisk paleolitycznych oraz pracowników przygotowanych do pracy badawczej w zakresie zagadnień kulturowych paleolitu i epipaleolitu działalność naukowo-badawcza Zakładu w latach 1950—1953, poprzedzających włączenie go do IHKM PAN, była ograniczona do prac terenowych inicjowanych i prowadzonych przez autora. Koncentrowały się one głównie na terenie Krakowa i jego okolicy. Objęte nimi były przede wszystkim stanowiska paleolityczne lessowe Zwierzyniec I (odcinki 2 i 3) i II (odcinek 1) oraz stanowisko dolnopaleolityczne na Skałce Wawelskiej, którego zawartość kulturowa — wyroby krzemienne, występowała w utworach wypełniających lejki krasowe (12). W celu pozyskania materiałów porównawczych oraz w związku z zagadnieniem warunków geomorfologicznych tych stanowisk przeprowadzone zostały poszukiwawczo-orientacyjne badania stratygraficzne w obrębie przyległego odcinka pradoliny Wisły, stanowiącego wylotową partię Bramy Krakowskiej. Wykonano je w następujących miejscowościach: 1) Przegorzały (stary kamieniołom) — stanowisko paleolityczne w spągu pokrywy lessowej, 2) Kostrze, 3) Ludwinów (dawna cegielnia nad Wilgą) i 4) Zwierzyniec (dawna cegielnia) — dolny taras akumulacyjny z nadbudową denudacyjno-powodziową (w Ludwinowie — z poziomem flory tundrowej w spągu). Poza tym badania stratygraficzne tarasów akumulacyjnych różnego wieku przeprowadzono: 5) w Woli Justowskiej (pradolina Rudawy), 6) Białym Prądniku (pradolina Prądnika) i 7) Dąbiu (dzielnica Krakowa) oraz 8) w Zakrzowie, pow. krakowski — wysokiego tarasu erozyjno-akumulacyjnego pra-Wisły ze stanowiskiem wydmowym przemysłu świderskiego w stropie.

Prócz powyżej wymienionych prac terenowych autor przeprowadził z ramienia Zakładu badania stratygraficzne i konsultacje następujących obiektów: 1) w Strzegowej, pow. olkuski — namuliska 7 jaskiń (badania sondażowe, poszukiwawczo-orientacyjne); 2) w Podlesicach, pow. zawierciański — konsultacja schroniska skalnego na „Ruskiej Skale“ oraz 3) jaskini na pobliskiej skałce „Dziadowa Skała“, należącej do wsi Skarżyce, których namuliska zostały rozkopane w 1952 r. przez dr M. Chmielewską i mgra W. Chmielewskiego z ramienia Muzeum Archeologicznego w Łodzi (1); 4) w Wojcieszowie Górnym, pow. złotoryjski, w kamieniołomie na Górze Połom — konsultacja sześciu górnych poziomów kamieniołomu pod kątem widzenia możliwości podjęcia badań stanowisk jaskiniowych (niszczonych na skutek eksploatacji kamieniołomu) oraz badania stratygraficzne wysokiego akumulacyjno-denudacyjnego tarasu pradoliny Kaczawy; 5) w Szelażu (Poznań) — stanowisko interglacjalne (13); 6) w Antoniewie Małym, pow. starachowicki — rzekomo lessowe stanowisko górnopaleolityczne (badania orientacyjne, szybikowe); 7) w Olesinku,

pow. łowicki — poziom zawierający kopalne materiały osteologiczne, 8) w Pustelniku (na północny wschód od Warszawy) — taras radzymański z poziomem flory tundrowej w spągu jego aluwiów, stanowiący podłoże wydm parabolicznych i stanowisk wydmowych.

Z ramienia Zakładu Paleolitu IHKM PAN autor przeprowadził w 1954 r. uzupełniające badania stratygraficzne na odcinku 3 stanowiska Zwierzyniec I, a na przyległym odcinku 4 wykonał w jego części południowej prace wykopaliskowe, mające charakter przygotowawczy, przerwane powyżej górnego poziomu kulturowego tego stanowiska. Poza tym autor przeprowadził wstępne, orientacyjne badania stratygraficzne na stanowisku lessowym w Piekarach, na „Okrażku“, pow. krakowski, oraz, również w Piekarach — namuliska komory bocznej jaskini „Nad Galoską“.

W dorobku naukowym okresu objętego podanym powyżej zestawieniem prac terenowych poważną pozycję stanowią wyniki naukowe dwukrotnego, w 1947 i 1948 r., pobytu autora w Czechosłowacji — na zaproszenie Państwowego Instytutu Archeologicznego w Pradze (2), oraz dłuższego pobytu w 1949 r. we Francji — z okazji uczestnictwa w kongresie „Sédimentation et Quaternaire“.

W Czechosłowacji autor miał możliwość poznania w terenie stratygrafii znanych stanowisk paleolitycznych lessowych w Předměstí i Dolní Věstonice oraz przeprowadzenia w szeregu miejscowości studiów stratygraficznych lessów morawskich i lessów występujących w okolicy Pragi. Cennym uzupełnieniem notatek polowych jest kolekcja pobranych przez autora próbek lessu, utworów lessowych i głęb kopalnych oraz wyrobów kwarcytowych ze stanowiska Ondratice.

Pobyt we Francji autor wykorzystał dla przeprowadzenia pod przewodnictwem F. Bordesa studiów stratygraficznych w licznych czynnych żwirowniach okolic Paryża i Amiens. W żwirach stanowiących przedmiot eksploatacji oraz w pokrywających je lessach występują wyroby krzemienne różnego wieku i różnej przynależności przemysłowej: aszelskie, mikockie, lewaluaskie, mustierskie i oryniackie. Ze żwirowni tych pobrane zostały próbki różnych utworów, zwłaszcza lessów. Na zaproszenie prof. R. Vaufreya, wyniki swych studiów stratygraficznych autor przedstawił w l'Institut de Paléontologie Humaine w Paryżu. Zaabsorbowanie sprawami organizacyjnymi Zakładu oraz bieżącymi pracami terenowymi i kameralnymi uniemożliwiło autorowi dotychczas opracowanie i opublikowanie wyników jego studiów stratygraficznych w Czechosłowacji i we Francji.

*

Prace badawcze terenowe autora dały w wyniku olbrzymi materiał dokumentacyjny. Na jego całość składają się materiały dwojakiego rodza-

ju: pochodzące z badań większych obiektów (Góra Puławska, Strzegowa — jaskinia „Jasna“, Ludwinów, Szelaż, Zakrzów), mające dla ich charakterystyki i problematyki znaczenie podstawowe, i te przeważają, oraz materiały pomocnicze, pochodzące z badań uzupełniających, prowadzonych bądź na terenie otaczającym obiekt badany, bądź na terenach różnych, zależnie od zakresu zagadnień ujawnionych w toku badań danego obiektu, do wyjaśnienia których mają się one przyczynić. Badania terenowe uzupełniające są z natury rzeczy badaniami geologicznymi, dotyczą bowiem zagadnień stratygraficzno-chronologicznych i geomorfologicznych. Są to podstawowe zagadnienia stanowisk paleolitycznych. Wyjaśnienie ich wymaga stosowania w badaniach tych stanowisk metod geologicznych i pobierania prób różnych utworów, które zostają poddane szczegółowym badaniom laboratoryjnym. Toteż w materiałach pochodzących z badań terenowych autora, najściślej związanych z powyżej wymienionymi zagadnieniami naszego paleolitu, przeważają materiały geologiczne.

Z przyczyn od autora niezależnych, bo wynikających z niezapewnienia Zakładowi niezbędnych warunków organizacyjnych i rozwojowych oraz niedostatecznego dotowania zaplanowanych przez Zakład prac badawczych terenowych, które to fakty są dowodem niedoceniań wysoce niekorzystnych dla nauki polskiej skutków odziedziczonego po okresie niewoli i po okresie międzywojennym bardzo poważnego zapóźnienia naszego w dziedzinie badań paleolitycznych, którego miarą jest m. in. obecny katastrofalny brak kadr specjalistów w tej dziedzinie — autor miał możliwość prowadzenia systematycznych badań na jednym tylko stanowisku paleolitycznym o bogatej zawartości kultury, mianowicie na wielopoziomowym stanowisku paleolitycznym lessowym Zwierzyniec I w Krakowie. Badania tego stanowiska nie zostały ukończone. Zbadane zostały dotychczas 3 odcinki. Ujawniły one fakty nowe z zakresu zagadnień stratygraficznych i paleoklimatycznych (15); sygnalizuje je publikacja zawierająca wyniki badań pierwszego odcinka (6, 7). Wobec nieukończenia badań na tym stanowisku oraz ogromu i różnorodności materiałów uzyskanych w wyniku dotychczasowych prac wykopaliskowo-badawczych, wymagających szczegółowego przestudiowania i opracowania kameralnego, autor na razie nie jest w stanie dać syntetycznej charakterystyki tego stanowiska.

W 1952 r. autor ukończył badania stratygraficzne wysokiego tarasu pra-Wisły w Górze Puławskiej, pow. kozienicki, w którego złożach znajdowały się materiały kulturowe stanowiska środkowooryniackiego. Wyniki badań tego tarasu, w postaci szeregu szurfów i szybików, były przez autora demonstrowane w terenie (wrzesień 1952 r.) uczestnikom XXV Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geologicznego, który był poświęcony za-

gadnieniom czwartorzędu w Polsce (8), a ponadto autor przedstawił je w specjalnej publikacji (11).

Przeprowadzone w 1952 r. badania w żwirowni Szeląg (Poznań) miały na celu wyjaśnienie warunków stratygraficznych występującego w spodzie wykopu tej żwirowni interglacjalnego poziomu torfowo-gytio-owego oraz nadległej serii jeziorowo-fluwialnej, z której pochodzi znalezisko wyrobów paleolitycznych. Wyniki badań zostały opracowane i opublikowane (13).

Wymienione powyżej publikacje (6, 7, 11), następnie publikacja dolnopaleolitycznego stanowiska na Skałce Wawelskiej (12) oraz publikacja sygnalizująca m. in. wyniki badań namulisk jaskiniowych w Strzegowej (9, 10) prezentują jedynie niewielką część bogatego dorobku naukowego w zakresie zagadnień stratygraficzno-chronologicznych paleolitu i plejstocenu, uzyskanego w wyniku prac badawczych terenowych, prowadzonych planowo i systematycznie od 1947 r. Na opracowanie i publikację oczekują wyniki badań stratygraficznych, przeprowadzonych na peryferiach i w okolicy Krakowa (Przegorzały, Ludwinów, Biały Prądnik, Dąbie, Kostrze, Zakrzów) oraz na innych terenach (w Antoniowie Małym, Pustelniku i Olesinku), ponadto — z okresu międzywojennego — wyniki badań stanowisk paleolitycznych w Horodku i Marianówce koło Równego (Wołyń) oraz wyniki badań stratygraficznych, przeprowadzonych na peryferiach Warszawy (Żoliborz, Bielany-Młociny, Szczęśliwice), w Zaczyszu, woj. białostockie, i w szeregu miejscowości nad doliną Wisły (stanowiska z fauną eemską).

Zestawienie to obejmuje miejscowości, z których pochodzą materiały wymagające w pierwszej kolejności opracowania i publikacji. Materiały te bowiem dotyczą zagadnień, w wyjaśnieniu których prehistoria plejstocenu jest bezpośrednio zainteresowana. Jest to dostatecznie poważny powód objęcia tych materiałów planem bieżących prac kameralnych Zakładu. Publikację materiałów pochodzących z badań przedwojennych zapoczątkowała praca autora, poświęcona zagadnieniu wieku wydym (14). Podsumowuje ona wyniki badań stratygraficznych wydym niżowych i uzupełnia je nie opublikowanymi (z lat 1921—1928) wynikami badań wydym i piasków wydymowych („wydm kopalnych“) w pradolinach Kamiennej (odcinek Skarżysko-Kamienna—Kunów) i Drzewiczki (na północ od Końskich). Pracę tę autor przygotował na propozycję prof. dra A. Galona przedstawienia referatu na konferencji poświęconej zagadnieniu wydym śródlądowych, która została zorganizowana w Toruniu (10—11 X 1954 r.) przez miejscowy Oddział Polskiego Towarzystwa Geograficznego.

*

Podany tu przegląd prac terenowych obejmuje wyłącznie badania autora. Fakt ten jest wynikiem braku specjalistów w zakresie paleolitu, mo-

gących prowadzić samodzielnie prace badawcze terenowe, nie zaś mające na celu jedynie eksplorację zawartości kulturowej stanowisk jaskiniowych, lessowych i wydmych. W zakończeniu nie można nie dać oceny, objętych tym przeglądem prac badawczych terenowych, która odpowiadałaby na pytanie: co istotnego charakteryzuje prowadzone w Polsce badania w zakresie paleolitu? Istotne w tych badaniach jest uznanie ich za badania geologiczne, stosujące w pracy terenowej metodę makro- i mikrostratygraficzną, wyposażoną w kryteria z zakresu geologii dynamicznej, sedimentologii, częściowo petrografii, kriologii, geomorfologii — przy stosunku do artefaktów paleolitycznych jak do skamielin, których charakter rozmieszczenia w złożu oraz stan zachowania traktowane są jako ważne pomocnicze kryteria geologiczne. Następnie istotny w tych badaniach jest również fakt, że wyniki badań stratygraficznych danego stanowiska paleolitycznego są uzupełniane wynikami badań stratygraficznych i geomorfologicznych, prowadzonych na terenach przyległych, w celu uzyskania niezbędnych nawiązań oraz dokładnego datowania badanego stanowiska. Wreszcie trzecią istotną cechą tych badań jest to, że czynią one zadość warunkowi, który zapewnia najlepsze wyniki, mianowicie — warunkowi kumulacji przez prowadzącego badania stanowisk paleolitycznych specjalności geologa plejstocenisty i systematyka wyrobów krzemiennych paleolitycznych. Oczywiście niemniej korzystne wyniki dałyby badania zespołowe, pod warunkiem, że geolog plejstocenista byłby stale obecny na danym stanowisku, że prowadziłby jego badania w zakresie zagadnień sedimentologicznych i stratygraficzno-chronologicznych, opierając je na szerokim tle lokalnych stosunków stratygraficznych i geomorfologicznych.

Gdyby nasuwały się wątpliwości, czy badania stanowisk paleolitycznych winny mieć przede wszystkim charakter badań geologicznych, niech na pytanie to odpowie przykład badań stanowisk: Góra Puławska (11), Zwierzyniec I (7) i Wawel (12) oraz stanowisk wydmych (14). Sprawa, jakiego są one wieku geologicznego, ma podstawowe znaczenie dla zagadnień kulturowych. Powstaje jednak pytanie, na jakiej podstawie, w oparciu o jakie bezsporne fakty i według którego z istniejących schematów podziału naszego plejstocenu oznaczać wiek stanowisk paleolitycznych? Podobna trudność istnieje nie tylko u nas, a to wobec rozbieżności poglądów na zagadnienia liczby i zasięgów zlodowaceń, ich nasunięć powrotnych i stadiów recesywnych, wieku utworów interglacjalnych i interstadialnych oraz peryglacjalnych (np. lessu), wieku tarasów akumulacyjnych itp. Są to zagadnienia otwarte i do wyjaśnienia ich poważnie przyczynić się mogą badania stanowisk paleolitycznych, traktowanych jako obiekty geologiczne.

SPIS LITERATURY

1. J. Dylik, M. Chmielewska, W. Chmielewski, *Badania osadów jaskiniowych w Dziadowej Skale* (Biuletyn Peryglacjalny, 1954, nr 1).
2. L. Sawicki, *Współpraca naukowa czechosłowacko-polska w dziedzinie archeologii przedhistorycznej* (Spr. PMA, t. I, 1945—1947 [1948]).
3. — *Państwowe Muzeum Archeologiczne. Okres międzywojenny, okupacji i lata 1945—1947* (ibid.).
4. — *Rozwój badań w zakresie prehistorii czwartorzędu w Polsce. Stan obecny i wytyczne na przyszłość* (Spr. PMA, t. II, 1948—1949 [1949]).
5. — *Wyniki badań obozowiska myśliwców z epoki lodowcowej na Zwierzynku w Krakowie* (Archeologické Rozhledy I, 1949, nr 1—2).
6. — *Les conditions climatiques de la période d'accumulation du loess supérieur aux environs de Cracovie* (Sédimentation et Quaternaire. France 1949, Bordeaux 1951).
7. — *Warunki klimatyczne akumulacji lessu młodszego w świetle wyników badań stratygraficznych stanowiska paleolitycznego lessowego na Zwierzynku w Krakowie* (Z badań czwartorzędu w Polsce, t. II, Warszawa 1952).
8. — *Stratygrafia wysokiego tarasu erozyjno-akumulacyjnego pra-Wisły w Górze Puławskiej* (Przewodnik wycieczkowy XXV Zjazdu Pol. Tow. Geologicznego w Warszawie w dniach 20—24 września 1952 r., poświęconego zagadnieniom czwartorzędu w Polsce, Warszawa 1952).
9. — *Stan badań nad wiekiem człowieka kopalnego w Polsce* (Acta Geologica Polonica, t. III, 1953, z. 1).
10. — *Present state of research in Poland to the geological age of Fossil Man in Poland* (Congrès Géologique International. Comptes rendu de la XIX-e session Alger 1952, Alger 1953).
11. — *Stratygrafia wysokiego tarasu erozyjno-akumulacyjnego pra-Wisły w Górze Puławskiej* (Acta Geol. Pol., t. IV, 1954, z. 3).
12. — *Stanowisko paleolitu dolnego na Wawelu* (Studia do dziejów Wawelu, t. I, 1954).
13. — *Stratygrafia interglacjału Szeląga pod Poznaniem*. (Acta Geol. Pol., t. V, 1955, z. 1).
14. — *Zagadnienie wieku wydm* (w druku).
15. W. Szafer, *Stratygrafia plejstocenu w Polsce na podstawie florystycznej* (Rocznik Pol. Tow. Geol. t. XXII 1952 [1953], z. 1).
16. *Sprawozdanie ze Zjazdu nauk. poświęconego zagadnieniom plejstocenu* (Starunia, Nr 21, Kraków 1946).